

ДОСВІД ОРГАНІЗАЦІЇ ПОЗАКЛАСНОЇ РОБОТИ З ВИХОВАННЯ ЕКОЛОГІЧНОЇ КУЛЬТУРИ УЧНІВ ПОЧАТКОВИХ КЛАСІВ НА ПРИКЛАДІ РОБОТИ ГУРТКА ВЕЛИКОДОЛИНСЬКОГО ШКІЛЬНОГО ЛІСНИЦТВА "ПАРОСТОК"

У статті розкрито теоретичні засади виховання екологічної культури молодших школярів; описано досвід організації позакласної роботи з виховання екологічної культури учнів початкових класів на прикладі роботи гуртка Великодолинського шкільного лісництва "Паросток".

Ключові слова: екологія, екологічне виховання, екологічна культура школяра, екологічна освіта.

Загострення екологічної ситуації у світі і в Україні зокрема породжує безліч проблем. Одна з них – виховання молодого покоління, здатного гармонійно співіснувати з природою, раціонально використовувати та відтворювати її багатства, психологічно готового оберігати природу. Це вимагає "переорієнтації екологічного виховання на можливість здійснювати випереджувальну підготовку людини до переходу на стратегію сталого розвитку" [3: 42]. Сталий розвиток є новим принципом людського життя, який засновано на тому, що майбутні покоління повинні мати ті самі ресурсні можливості, що й нинішні.

Стрижнева роль у формуванні екологічної культури особистості належить початковій школі, яка є однією з перших ланок становлення особистості і свідомого громадянина. Саме "В початковій школі вирішуються такі завдання екологічної освіти, як формування елементарних знань про природу та взаємозв'язки в ній, про людину як частину природи, ціннісного ставлення до природи, розуміння взаємодії і взаємовпливу людини і природи, навичок екологічно доцільної поведінки; виховання почуття відповідальності за стан довкілля; розвиток потреби у спілкуванні з природою; активізація діяльності з охорони та поліпшення навколишнього середовища" [6: 17].

Не зважаючи на існування серйозних проблем розвитку й удосконалення освіти, сучасна школа не повинна обмежуватись наданням учням певних знань, вона покликана виховувати активну життєву позицію дітей, розвивати вміння самостійно здобувати знання, вміння орієнтуватися в постійно мінливому потоці інформації, формувати потребу самовдосконалення, щоб знання стали дієвою силою в житті учнів, адже від цього залежить майбутнє нашого суспільства й цивілізації. Саме тому перед учителями гостро постає завдання екологічної освіти й виховання молоді, а починати слід з найменших школярів, враховуючи їхні морально-психологічні особливості.

Діти цього віку сприймають на віру все сказане вчителем, його думка є для них більш вагомою, ніж думка друзів-однолітків, інших дорослих. Вони більш емоційні, ближче до серця приймають негаразди інших, сильніше співпереживають. Проте "екологічні проблеми часто постають перед ними як абстрактні, віддалені від повсякденного життя" [5: 41]. У молодших школярів, як стверджують дослідники [12: 94], відсутня мотивація до природоохоронної діяльності, це необхідно враховувати під час формування екологічної культури в молодшому шкільному віці, й особливу увагу приділяти саме формуванню мотивів охорони природи.

Проблеми екологічного виховання та формування мотиваційної сфери молодших школярів у процесі навчання природознавства розглядали як педагоги-класики – С.Ф. Русова, В.О. Сухомлинський, К.Д. Ушинський та ін., так і сучасні вчені: - В.П. Горошенко, Н.С. Жестова, Л.І. Іщенко, А.І. Кузьмінський, Н.Є. Мойсєєв, М.М. Фішпа та ін., методисти Н.П. Байбара, О.А. Біда, О.М. Варакута, О.Л. Іванова, С.К. Іващенко, С.С. Клименко, Н.С. Коваль, І.М. Коренева, О.З. Плахотип, Н.О. Пустовіт, О.Н. Химинєць та ін., а також учителі-практики – Г.М. Бондаренко, О.А. Гавриленко, Ю.І. Рева, Л.К. Різник, Л.М. Руденко, А.О. Степанюк, О.І. Ткаченко, Н.В. Хлонь, З.А. Шевців та ін. Проте основна увага сучасних дослідників привернута до теоретичних і практичних аспектів екологічного виховання, а умови і форми роботи з виховання екологічної культури окреслені фрагментарно, нечітко, що й зумовило вибір теми дослідження "Організації позакласної роботи з виховання екологічної культури учнів початкових класів".

Мета дослідження: теоретично обґрунтувати і експериментально апробувати методику виховання екологічної культури учнів початкових класів в умовах позакласної роботи.

Відповідно до мети визначено **завдання** дослідження:

1. Уточнити сутність понять "екологічне виховання", "екологічна культура школяра", "екологічна освіта".
2. Визначити стан виховання екологічної культури молодших школярів.
3. Розробити й апробувати на практиці методику виховання екологічної культури учнів початкових класів в умовах позакласної роботи.

Зуважимо, що термін "екологічне виховання" має багато визначень, вихід зазвичай роблять на найбільш уживаний. Так, у широкому контексті **екологічне виховання** – це безперервний педагогічний процес, що не має завершених часових меж, а поступово переходить з однієї стадії в іншу і спрямовується на усвідомлення учнями морально-етичних норм та правил суспільства стосовно природи, формування ціннісної сфери особистості, моральних переконань про необхідність шанобливого ставлення до всього живого та власної відповідальності за майбутнє довкілля [11: 47].

Зміст екологічного виховання передбачає розкриття таких положень: а) світ природи – середовище перебування людини, яка має бути зацікавлена в збереженні цілісності, чистоти, гармонії в природі; б) осмислення екологічних явищ, уміння робити висновки щодо стану природи, давати рекомендації розумної взаємодії з нею; в) естетична краса природи сприяє формуванню моральних почуттів обов'язку і відповідальності за збереження, спонукає до природоохоронної діяльності; г) розуміння наслідків тих чи тих дій людини в природі [2: 167].

У процесі екологічного виховання учні мають набути знання про довкілля, його захист для збереження гармонії, краси, навчитися охороняти природу. Такі знання, уміння й навички не існують без самого осмислення школярами екологічних явищ, а також естетичної краси власне природи. Окремо розглядається розуміння учнями негативних наслідків дій людини в природі. Таким чином, можна виділити шість підсистем знань та інтелектуальних умінь екологічного змісту, котрі мають обов'язково набуті учні.

1. **Пізнавальна**, - про цілісність довкілля, природознавчі, соціально-політичні, соціально-економічні і технічні теорії, закони і закономірності, які забезпечують формування наукового світогляду особистості на всіх етапах її навчання та розкривають комплексність і взаємозв'язок антропогенного впливу на сучасний стан довкілля, екологічні проблеми і шляхи їх розв'язання в системі "природа – людина – суспільство".

2. **Оцінна**, - про роль і цінність природи, місце і значення людини в довкіллі та характер і ступінь антропогенного впливу на нього. Оскільки основою знань, інтелектуальних умінь та практичних навичок оцінної діяльності учнів стосовно природи є аксіологічні знання, то це сприяє створенню таких психологічних станів особистості, які забезпечують ефективне формування морально-етичного компонента свідомості особистості та її моральних настанов щодо усвідомлення власної причетності та відповідальності за прийняті і здійснені нею рішення щодо розв'язання екологічних проблем своєї місцевості.

3. **Нормативно-правова**, - про правові основи взаємостосунків людини і суспільства з довкіллям, а також правила і норми поведінки в довкіллі.

4. **Прогностична**, - про сутність можливих напрямів і способів вирішення екологічних проблем та про можливу стратегію власної природоохоронної діяльності в доволішньому середовищі. Це ті знання, інтелектуальні вміння і практичні навички, котрі забезпечують не лише аналіз сучасного стану довкілля чи окремих його об'єктів, але й створюють основу для інтелектуальної, емоційно-ціннісної і практичної діяльності особистості з моделювання можливих напрямів охорони довкілля.

5. **Діяльнісна**, - про можливі форми, методи і засоби вирішення екологічних проблем, проведення спостережень та досліджень; про мотиви і стимули активізації конкретної природоохоронної діяльності особистості в довкіллі.

6. **Комунікативна**, - про основні правила поведінки та способи спілкування як в одновіковому, так і різновіковому учнівському колективі; про способи, напрями та підходи до спільного вирішення навчально-практичних завдань з вивчення та охорони природи, подолання непорозуміння, конфліктних ситуацій, вироблення і слідування власної чи колективної думки, позиції, рішення.

Розв'язання цих завдань можливе безпосередньо на уроках природознавства, інших уроках та в позаурочний час. Тому, організовуючи процес вивчення доволішнього середовища – світу природи і людини, педагог має дібрати методи і форми, які стимулюватимуть навчальну діяльність, робитимуть її творчою, бажаною і цікавою для кожної дитини. Усі ці питання вирішує екологічна освіта.

Г.П. Пустовіт екологічну освіту визначає, як: неперервний процес засвоєння учнями знань, цінностей і понять, спрямований на осмислення і оцінку взаємозв'язків між людьми, їх культурою та навколишнім середовищем, що забезпечує поступальний розвиток навичок прийняття екологічно доцільних рішень, а також засвоєння відповідних правил поведінки в доволішньому середовищі [11: 51].

Завдання екологічної освіти передбачають:

– формування системи знань про природу. Тобто системну педагогічну діяльність, спрямовану на накопичення осмислених дієвих знань про довкілля. Це завдання є ключовим на теоретичному рівні засвоєння екологічних знань;

– розуміння взаємозв'язків і взаємозалежностей, що існують у природі (школа дає можливість сформувати пізнавальний потенціал екологічних знань для подальшого вивчення, виховувати особистість, яка усвідомлює місце людини в довкіллі, через ознайомлення з рослинним і тваринним світом, розкриття взаємозв'язків і взаємозалежностей у природі тощо);

– формування позитивного ставлення до природи, норм поведінки в природі (це завдання є основою подальшого суб'єктивного усвідомлення учнем доволішнього середовища як сукупності явищ і об'єктів у їх єдності і взаємозалежності. Суб'єктивне ставлення особистості до природи в цьому контексті розглядається як серцевина її суб'єктивного світу, де реальні й об'єктивні стосунки з природою обумовлюють сутність, кількісні і якісні показники її потреб і через процеси їх задоволення впливають на всю поведінку особистості);

– бажання зберігати і охороняти природу. Формування прагнень оберігати природне середовище, неприємно ставитися до недбалого використання природи; накопичення знань та вмінь власними силами зберігати та охороняти природу.

Екологічна культура школяра – це сформована система наукових знань, спрямованих на пізнання процесів і результатів взаємодії людини, суспільства і природи; відповідальність за природу як національну і загальнолюдську цінність, основу життя; готовність до природоохоронної діяльності [5: 41].

Започатковуючи методику виховання екологічної культури учнів початкових класів в умовах позакласної роботи, насамперед було проведено анкетування учнів молодших класів з метою з'ясування обізнаності дітей з екологічними проблемами та питаннями екологічної культури. Аналіз відповідей учнів, дозволив дітям загальною висновку про те, що діти із задоволенням бувають на природі, люблять збирати гриби, ягоди, люблять ігри на природі, допомагають дорослим. І все ж такі явлення учнів про бережне ставлення до природи та її скарби, про допомогу тваринам та рослинам, про охорону природи та правила поведінки на природі неглибокі, і є вони, далеко не в усіх учнів. У більшості випадків за любов до природи діти випадково приймають її використання, а не охорону: діти згадують в основному лише те, чим користувалися в природі, а не те, яку корисну роботу для лісу, рослин, тварин вони зробили під час перебування на природі.

Також було проведено анкетування батьків і вчителів, яке засвідчило, що необхідно суттєво підняти рівень екологічного виховання молодших школярів. Це може бути досягнуто тільки за допомогою взаємопов'язаної та взаємозалежної роботи вчителів, учнів і батьків, як у школі, так і за її межами (в сім'ї, в позашкільних гуртках).

З метою виховання екологічної культури учнів початкових класів в умовах позакласної роботи нами було створено гурток Великодолинського шкільного лісництва "Паросток". Керуючись положенням закону України "Про освіту" з метою підвищення ефективності екологічної освіти на базі Великодолинського навчально-виховного комплексу 28 липня 2006 року було створено шкільне лісництво "Паросток" (школа розташована поряд із лісом та лісництвом). У лісництві на день створення було 20 дітей (2, 3, 4 класів), на початок 2011 року вже – 36 дітей (2-4 класів).

Провідним орієнтиром роботи гуртка є безпосереднє спілкування з природою, адже шкільні лісництва покликані не тільки вивчати біологію рослин і тварин, але й на практиці застосовувати всі свої знання: це і висадження дерев, підгодівля птахів і тварин умішкою, збір насіння лісових порід, догляд за лісовими посадками, охорона комах, птахів, тварин, заготівля лікарської сировини, проведення заходів з догляду за лісом: вирубування кварталних просік, догляд за протипожежними смугами.

Керівним органом учнівського лісництва є рада учнівського лісництва.

За учнівським лісництвом ДП "Одеське лісове господарство" закріплені квартали 1-3 ур. Дальницький ліс, загальною площею 187 га, куди входить дендропарк, декоративний розплідник, теплиця, де проводиться така робота як-то: вирубування кварталних просік; висадження дерев - кленів, сосни, горобини, каштану; збір насіння жолудів та каштанів.

Поблизу школи на місці вирубки дерев закладено дендропарк. У ньому висаджені найрізноманітніші види саджанців дерев і кущів. Протягом весняно-осіннього періоду юні лісники доглядають за рослинами, замінюють новими саджанцями мерві, або пошкоджені дерева, обкопують пристовбурні кола. Також у дендропарку вивчають породи дерев, проводять екскурсії.

Гуртківці приймають активну участь у проєкті "Джерельце". Його мета збереження невеличкої річки Аккаржанки, яка протікає через наше село. Раніше це була велика, чиста річка, у ній купалися, ловили рибу. Ніхто не кидав туди сміття, за річку доглядали, тоді селищна рада наймала бульдозери, які чистили річку від мулу, але ті часи давно минули. Люди, що проживають на березі річки, почали забруднювати її побутовим сміттям й відходами життєдіяльності. Звісно це погіршує екологічне становище річки (вона замулюється, у деяких місцях глибина мулу досягає 10 см, вода фізично забруднена, засмічена), а відтак і довкілля.

Фізичне забруднення води виникає внаслідок збільшення нерозчинених домішок – піску та глини. А ще замулювання відбувається за рахунок змиву землі під час великих дощів, в суху погоду – вітром переноситься пил. Ці тверді частинки знижують прозорість води та її придатність для споживання, це пригнічує розвиток рослин та тварин. На превеликий жаль, ця річка забруднюється не тільки людьми, а й підприємствами, такими як "Винзавод" та "М'ясокомбінат". У ній майже не залишилося риби, - присутні тільки карась, бичок, тілька. Живлення ріки відбувається за рахунок опадів та підземних вод, але цього недостатньо. За останні 5 років витік перейшов на 100 – 150 м, а це говорить про те, що наша річка під загрозою пересихання. Шкільне лісництво не вправі допустити такого. На сьогоднішній день уже розчищено 5 джерел живлення річки, проводяться постійні спостереження за рівнем води в річці й за її загальним станом, з метою її захисту.

Члени шкільного лісництва систематично беруть участь у природоохоронних акціях "Посади своє дерево", - кожен юнат висаджує дерево, доглядає за ним, а потім на заняттях гуртка ділиться своїми враженнями. Проводяться ще такі цікаві акції, як: "Ліс – зелений друг Землі", "Перлини лісу", "Дерева – пам'ятники". Та найвідоміша з них, загальнодержавна – "Майбутнє лісу у твоїх руках", спрямована насамперед на залучення до цієї важливої справи школярів, студентів. Аналогічні акції проходять під девізом "Посади своє дерево", або "Дерева – захисники твого майбутнього" тощо, але всі вони мають одну мету – залучити до роботи найактивнішу частину молоді, якій не байдуже майбутнє нашої природи.

Міністерство освіти та науки України спільно з Державним комітетом, починаючи з 2006-го року, щорічно проводять конкурс на кращий твір, за темою "Людина та ліс", він проводиться поетапно відповідно до Правил про Проведення зазначених конкурсів. Для участі в конкурсі запрошуються не тільки члени шкільного лісництва, а й усі учні загальноосвітніх навчальних закладів: до конкурсу дитячих малюнків – учні 1-4 класів; до конкурсу на кращий твір – учні 5-8 класів. Наші гуртківці дуже ретельно готуються до цього конкурсу і їхні старання гідно оцінюються. Так цього року ця акція проводилася на обласному рівні, де шкільне лісництво "Паросток" брало активну участь. На територію Дальницького лісу з'їхали вивчені всі шкільні лісництва, учителі, що супроводжували дітей, представники державних лісових підприємств, журналісти. Така акція виховує в дітей шанобливе ставлення до природи і сприяє роз'ясненню важливості широких дій на її захист.

Гуртківцям, які мають відповідний досвід роботи, працівники лісгоспу довіряють найвідповідальніші ділянки роботи — у теплицях та парках. Окрім того діти допомагають на пасіці: готують рамки для вуликів, переглядають з пасічником бджолосім'я.

Систематично проводяться Тижні екологічних знань, Дні довкілля, фестивалі пісень, конкурси малюнків, плакатів на екологічну тематику, День зустрічі птахів, святкові тематичні ранки, вечори. Це стимулює творчу ініціативу, винахідливість, творчість школярів. Ключ до успіху свят – у подоланні формалізму і штампів в їх проведенні. Гуртківці також займаються пропагандисткою роботою: допомагають розвішувати листівки про заборону спалювання опалого листя, охорону первоцвітів, ялинок тощо.

Щорічно, - це третя неділя вересня, - юннати вітають працівників лісгоспу з професійним святом – Днем працівника лісу. Діти готують віршовані поздоровлення, концерти, невеликі подарунки. Традиційним стало також і проведення Свята учнівського лісництва. Велику частину виховного навантаження несе період колективної підготовчої роботи до свята. Кожен колектив готує свій сюрприз, а старші друзі (батьки, учителі), не пригнічуючи дитячу ініціативу, непомітно "по секрету" допомагають вихованцям. Проводиться дуже цікава вікторина, де кожен активний учасник отримує подарунок. Члени шкільного лісництва також беруть активну участь у районних конкурсах екологічних агібригад й часто перемагають у них.

Під час одного такого конкурсу відбулася символічна зміна поколінь: учні 9 класу, на базі якого працювало шкільне лісництво протягом трьох років, передали естафету молодшим членам гуртка (2-4 кл.). Молодшим учням був вручений фірмовий одяг, пошитий за рахунок лісгоспу. Це не просто уніфікований фірмовий одяг, ні, - він символізує обов'язки й відповідальність, які переходять з рук у руки іншому поколінню.

Отже, аналізуючи роботу шкільного лісництва "Паросток", можна дійти висновку, що головне завдання такого гуртка – формування всебічно розвиненої особистості, яка має активну життєву позицію і спрямовує свою діяльність на збереження і вдосконалення довколишнього середовища. Сподіваємося, що любов і відповідальне, дбайливе ставлення до природи виховане в гуртку Великодолинського шкільного лісництва "Паросток" діти пронесуть через все життя і вони завжди будуть дотримуватись вимог і правил екологічної культури, закладених у свідомість у дитячі роки.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бабенко В. Еколого-натуралістичне виховання школярів / В. Бабенко // Початкова школа. – 2007. – № 6. – С. 42-45.
2. Байбара Н.П. Методика викладання природознавства у початкових класах / Н.П. Байбара. – К.: Освіта, 2001. – 424 с.
3. Гавриленко О. Як навчати екологічного прогнозування / О. Гавриленко // Початкова школа. – 1997. – №12. – С.42-45.
4. Гончарова О. Екологічна освіта учнів в позашкільному закладі / Гончарова О. // Початкова школа. – 2007. – № 6. – С. 28-31.
5. Іванова О. Формування екологічної культури / О. Іванова // Початкова школа. – 1998. – № 8. – С. 40-42.
6. Ковальчук Г. Виховання екологічної свідомості / Г. Ковальчук // Початкова школа. – 1999. – №10. – С.17-19.
7. Колонкова О. Технології екологічного виховання / О. Колонкова // Шкільний світ. – 2003. – № 5. – С. 13-15.
8. Концепція екологічної освіти України // Екологія і ресурси. – 2002. – №4. – С. 5-25.
9. Куничева Н. Розвиток нетрадиційних форм екологічної освіти / Н. Куничева // Рідна школа. – 1995. – № 5. – С. 36-37.
10. Мелан В.Д. Екологія. Факультативний курс для початкової школи: методичні рекомендації для вчителів / В.Д. Мелан. – Мелітополь: МДПУ, 2001.
11. Пустовіт Г.П. Теоретико-методичні основи екологічної освіти і виховання учнів 1-9 класів у позашкільних навчальних закладах: монографія / Г.П. Пустовіт. – К.; Луганськ: Альма-матер, 2004. – 540 с.
12. Рева Ю. Розвиток особистості дитини через екологічний фактор / Ю. Рева // Рідна школа. – 1999. – №2. – С.44-46.